

Lotta Knutsson

Evolutionsteorin, Gud och livets mening

1. BIOLOGIN OCH LIVETS MENING

Att biologiska förklaringar ofta är kontroversiella märks inte minst bland många genusteoretiker som helst inte vill kännas vid sådana. Ett annat exempel är de kristna människor som ifrågasätter evolutionsteorin därför att de tror att denna oundvikligen leder till ateism och livets meningslöshet. Eftersom dessa konsekvenser inte är önskvärda, måste de fakta som de bygger på vara felaktiga, tycks de resonera. Många troende vägrar alltså att acceptera biologiska fakta, samtidigt som många biologer kan vittna om hur de förlorat sin religiösa tro i takt med att deras kunskaper ökat. Men måste det vara så? Måste vetenskap och religion konkurrera om att leverera rätta svar på samma slags frågor? Leder verkligen evolutionsteorin oundvikligen till slutsatsen att Gud inte finns och att livet saknar högre mening? Jag vill i denna artikel visa att det inte alls behöver vara så: evolutionsteorin utgör ingalunda något hot vare sig mot Guds existens eller mot livets mening!

Förvisso är evolutionsteorin en utmaning för kristen tro. Lite förenklat kan man kanske säga att den dominerande uppfattningen om naturen innan *Om arternas uppkomst* publicerades 1859 och *Om människans härledning* 1871, var en välordnad värld, där allt har ett bestämt ändamål, ett syfte, sin bestämda plats i "tillvarons stora kedja", inte minst de olika arterna. Den enda förklaringen till ändamålsenligheten tycktes vara en gudomlig skapare. Sedan kommer Darwin och på ett revolutionerande sätt lyckas han förklara den ändamålsenlighet som åtminstone till synes finns i naturen, utan att anta en högre intelligens. Enligt Richard Dawkins blir det därmed för första gången möjligt att inta en genomtänkt ateistisk livshållning.

2. BIOLOGERNA OCH LIVETS MENING

När biologer resonerar om huruvida evolutionsteorin (ET) kan besvara frågan om livets mening, sker detta huvudsakligen enligt följande två linjer. Många menar att livet saknar mening enligt ET. Med "mening"

avser de ett högre, övergripande syfte eller ändamål, en tanke eller avsikt bakom skeendena. Andra pekar på det faktum att det hos varje organism finns ett "inre" syfte, nämligen en inneboende (omedveten) strävan till reproduktion, och att detta i så fall är livets mening. Det "liv" man här åsyftar är universum eller det biologiska livet inklusive människan. Självklart anser båda grupperna att det konkreta livet för den enskilda människan kan ha en mening i betydelsen värde: ett meningsfullt liv är här alltså detsamma som ett liv värt att leva.

Vad man egentligen menar, när man hävdar att livet enligt evolutions-teorin saknar högre mening, är dock lite oklart. Menar man att det inom ramen för ET inte existerar någon livets mening (att ET inte handlar om detta)? Eller är det så att ET inte ger "bevis" eller evidens för att livet har en mening, att ingenting enligt ET tyder på att livet har en mening? Eller vill man gå så långt som att hävda att ET "bevisar", ger evidens för, att livet saknar mening?

Frågan är dock om endast ET räcker för att dra dessa slutsatser om livets (brist på) mening? ET är en teori, den i särklass bäst underbyggda teorin, om livets uppkomst och utveckling på jorden. ET är dock inte en livsåskådning, utan måste kompletteras med icke vetenskapliga påståenden för att få livsåskådningsmässiga konsekvenser. (En som gör det är Edward O. Wilson, sociobiologins upphovsman, som menar att ET i kombination med en naturalistisk uppfattning leder till slutsatser som att det inte finns någon Gud, att allt är materia och att livet saknar högre mening.) ET handlar alltså lika lite om livets mening som Bibelns skapelseberättelse är en vetenskaplig teori!

3. EVOLUTIONSTEORIN OCH OLIKA BETYDELSER

AV LIVETS MENING

Vad menar vi då när vi talar om "livets mening"? Låt mig presentera fyra olika betydelser och resonera om huruvida ET gör livet meningslöst.

Ofta när vi talar om ett meningsfullt liv, menar vi detsamma som ett *värdefullt* liv. Vari värdet består kan vi förstås ha olika uppfattningar om. En menar att det är att vara lycklig, en annan att utträta något för mänsk-ligheten. En religiös mening skulle här kunna vara att leva i gemenskap med Gud och den kristna församlingen. Det handlar alltså framför allt om hur man upplever livet, det värde eller den mening man själv tilldelar det. Det kan förstås också tänkas att livet har ett objektivt värde; kanske är det detta man menar när man använder begreppet människovärde eller, för den religiöse, livets helgd. Jag har svårt att tänka mig att ET skulle kunna bidra med något när det gäller livets mening i betydelsen värde, utom möjligen ge oss biologiska förklaringar till att livet upplevs som

värdefullt (eller inte). *Självklart kan livet i allra högsta grad ändå ha mening i betydelsen värde; ET är på intet sätt ett hot mot denna tanke.*

En annan vanlig tolkning av begreppet ”mening” är att det betyder *avsikt, syfte* eller *ändamål*. Här kan man tänka sig ett externt syfte, dvs. något som någon annan har satt upp, t.ex. Skaparen, men också ett internt, dvs. något jag själv sätter upp för mitt liv, t.ex. att en gång för alla besvara frågan om livets mening, en medveten strävan. Det finns också ett annat slags internt syfte fast av ett omedvetet slag, internt i den meningen att det finns *inom* organismen: en inneboende strävan att leva vidare och fortplanta sig.

Vad kan då ET bidra med när det gäller livets mening i betydelsen syfte? Något ändamål eller något avsiktligt är naturligtvis svårt att utläsa av ET. I själva verket tycks ET underminera den religiösa uppfattningen att det finns ett syfte eller en avsikt i universum. Å andra sidan kan man fråga sig om ET över huvud taget kan säga något om detta? Av det faktum att själva evolutionen saknar mening eller syfte, följer inte att livet gör det! När det gäller det jag kallat strävan ovan, dvs. det som den enskilda individen strävar mot, kan måhända ET ge förklaringar till varför vi strävar efter vissa mål och varför vissa av oss är mer målmedvetna än andra; men detta låter ändå som en långsökt förklaring till livets mening. Den som inte håller med utan ändå vill kräva ET på ett svar på frågan om livets mening skulle ju kunna säga att detta består i att föra våra gener vidare, men varför skulle just detta vara syftet med livet? *Inom ramen för ET ryms således ingen mening i betydelsen syfte, vilket inte innebär att ET är ett hot mot tanken på att livet har mening.*

Finns det då något samband mellan livets värde och dess syfte? Många resonerar ju som så att mitt liv har mening i betydelsen värde *eftersom* det har ett (högre) syfte. Men är det så självklart att man upplever ”från insidan” att ens liv är värdefullt därför att det ingår i en plan av något slag? I så fall lever ju försöksråttan i laboratoriet ett i allra högsta grad meningsfullt/värdefullt liv. Kanske är det i själva verket tvärtom: livet, såväl det biologiska livet i stort som mitt eget liv, är meningsfullt därför att det *inte* ingår i en högre plan eller liknande; livet har ett egenvärde! *Här skulle således ET kunna bidra till att göra livet mer meningsfullt.*

En tredje betydelse som begreppet ”mening” kan ha är *begriplighet*¹: det som har mening ska vara begripligt, det ska finnas ett sammanhang, utgöra en sammanhängande berättelse; det ska ”make sense”. Enligt ET är livet i hög grad begripligt; vi vet numera hur det uppstod, hur det utvecklats och alltjämt utvecklas. Å andra sidan kan man kanske hävda att livets begriplighet enligt ET, dvs. att livet uppstod av en slump och att

¹Jag använder här filosofen Björn Erikssons ordval (se litteraturtipsen).

det inte är på väg någonstans, knappast bidrar till livets mening. Många troende menar dock att det faktum att livet är begripligt pekar mot en högre Skapare, en Skapare som vill kommunicera något till oss. *Sammanfattningsvis kan man säga att ET nu lärt oss att "läsa Naturens bok" och att livet därmed tilldelats en mening, dvs. blivit begripligt.*

Många upplever livets och naturens storslagenhet som något meningsfullt, och *storslagenhet* är den fjärde och sista betydelsen av begreppet "mening" jag vill ta upp.² De berömda slutorden i *Om arternas uppkomst* handlar om just detta: "Det finns en storslagenhet i denna syn på hur livet [...] ursprungligen blåstes in i ett litet fåtal former, kanske i bara en enda; och hur det [...] ur en så enkel början utvecklats och utvecklas vidare mot otaliga former av den yttersta och underbaraste skönhet." Att denna känsla av storslagenhet och förundran kan gripa såväl ateisten som den troende vittnar följande två citat om, det första av Dawkins, det andra av den kristne biologen Stefan Edman: "Den darwinistiska teorin förklarar på ett koncist sätt, som ger teorin en kraftfull elegans, en viss poetisk skönhet och som till och med överträffar de mest fascinerande myterna om världens uppkomst" och "Att häpna och låta sig fascineras över en myra, ett grässtrå eller evolutionens mästerverk i våra ögon, leder tanken vidare till mer existentiella funderingar: Varifrån kommer denna skönhet och ordning? Hur är den möjlig? Hur började det hela – och har det trots allt en djupare mening?" *Dessa citat torde räcka för att konstatera att ET i alla fall inte utgör något hot mot att livet är meningsfullt i denna betydelse.*

4. SLUMPEN OCH LIVETS MENING

Många människor har hakat upp sig på begreppet "slumpmässighet" eftersom det är så de uppfattar evolutionen samt att evolutionsteorin i så fall skulle göra livet meningslöst. Detta är dock en missuppfattning av två skäl.

Till att börja med kan man konstatera att evolutionen inte är slumpmässig, åtminstone inte helt och hållet: "Naturligt urval är den icke slumpmässiga överlevnaden av slumpmässigt uppkomna små variationer, och varje livsform bygger därför förutsägbart på de egenskaper som närmast föregående livsformer hade", skriver Torbjörn Fagerström. Och Richard Dawkins beklagar sig (i *The Blind Watchmaker*) över "this eagerly believed myth that Darwinism is a theory of 'chance'".

Ett annat problem i sammanhanget är att "slump" och "slumpmässighet" kan betyda olika saker. Jag kommer här att ta upp några av dessa

²Denna tolkning av "livets mening" har jag hämtat från Björn Eriksson.

olika betydelser, och resonera om huruvida slumpen utgör något hot mot livets mening.

En vanlig betydelse är att slump innebära *utan avsikt, ändamål eller syfte*. Jag tror att det ofta är detta man menar när man säger att evolutionen är slumpmässig: det finns inget inbyggt syfte med det hela, ingen tanke bakom. Om man med ”mening” menar *syfte, ändamål och avsikt*, gör förstås slumpen att livet blir meningslöst; dock inte om man med ”mening” syftar på *värde, begriplighet* eller *storslagenhet*. Livet kan ju ändå vara såväl värdefullt som begripligt och storslaget!

En annan betydelse är *spontan, utan föregående orsak*. Universums uppkomst skulle kunna vara exempel på det (om man inte tror på Gud som första orsak). Evolutionen styrs dock i hög grad av orsak och verkan, så i denna mening är livet allt annat än slumpmässigt och följaktligen inte heller meningslöst för den som anser att slump och mening utesluter varandra.

Ett tredje sätt att använda begreppet ”slump” på är att det betyder *oförutsägbart eller osannolikt*. Jag tror att det är så det används inom kvantfysiken: elementarpartiklarnas rörelser är oförutsägbara, och man kan endast räkna med högre eller lägre grader av sannolikhet. Skulle slumpmässighet i denna bemärkelse minska sannolikheten för att det finns en Gud eller en högre mening? Knappast. För det första är evolutionen inte slumpmässig i denna betydelse. För det andra får livet kanske till och med ett högre värde om dess uppkomst är så osannolik, och många troende menar att just det osannolika i att vi finns pekar i riktning mot en övernaturlig Skapare. I betydelsen *syfte* blir inte heller livet meningslöst; Guds avsikt med skapelsen kan ju vara outgrundlig och hans/hennes vilja därmed oförutsägbar.

”Slump” används även på flera andra sätt. Jag ska nöja mig med att peka på ytterligare ett: *utan samband*. När man förklarar alla de till synes osannolika sammanträffanden som sker, t.ex. att man drömmer om en gammal barndomsvän och senare träffar denna person, med slumpen, är det väl detta man menar: det finns inget ”mystiskt” samband mellan dessa händelser. Att denna typ av slump skulle göra tillvaron meningslös, är det dock nog endast ”new age”-människor som tror.

Slutsats: *Endast om vi tolkar slump som ”utan syfte” och mening som ”syfte” blir svaret ett obetingat ja på frågan om ett accepterande av slumpen gör livet meningslöst!* Å andra sidan kan man förena tron på ett syfte i betydelsen *avsikt* med tron på frånvaron av ett syfte i betydelsen *funktion*. Man skulle t.ex. kunna tänka sig att Gud skapat universum och oss avsiktligt, utan att för den skull tilldela det eller oss en funktion. Dessutom utesluter inte det faktum att *enskilda biologiska förlopp* är slumpmässiga i betydelsen utan syfte, att *tillvaron som helhet* har ett övergripande syfte. Det kan förstås

också vara så att det som ter sig slumpmässigt för oss, ändå har ett högre syfte som vi inte kan förstå.

5. EVOLUTIONEN, GUD OCH LIVETS MENING

Hittills har jag argumenterat för att evolutionsteorin inte utgör något hinder för en tro på Gud eller en tillvarons högre mening. Förvisso finns det många som drar denna slutsats ur den vetenskapliga teorin. Men det finns också teologer som gör tvärtom, dvs. välkomnar ET som en (Guds) gåva som kan fördjupa gudstron och göra livet mer meningsfullt. En av dem är den katolske teologen John Haught. I bl.a. böckerna *God After Darwin* och *Deeper Than Darwin* utvecklar han sina tankar om att ET kan föra oss till en djupare förståelse av livet och av universum.

Haught liknar universum vid en bok som man kan läsa på olika sätt och tränga in i på allt djupare nivåer. Precis som vi kan läsa ett skönlitterärt verk genom att endast lyckas identifiera lösryckta ord, genom att förstå det yttre händelseförloppet eller genom att identifiera djupare liggande budskap och symboler, kan även livet och universum studeras på ett ytligt, ”bokstavligt” sätt eller genom att vi försöker upptäcka och avläsa det som universum djupast sett försöker förmedla till oss. De som stannar vid den ytliga läsarten är dels vetenskapliga scientister, av vilka framför allt Dawkins och filosofen Dennett nämns, dels religiösa kreationister och ID-anhängare. Båda grupperna gör, enligt Haught, samma misstag, dvs. de missar de djupare nivåerna, i sin tro att vetenskapen respektive religionen numera har alla svar.

Det ET uppenbarar för oss är att universum är en berättelse som ännu inte är färdigskriven, en berättelse full av hopp, en berättelse som gör olika tolkningar möjliga – eftersom vi ännu inte vet ”hur det går” eller vad allt betyder. Ännu kan vi bara ana fragment av en underliggande och djupare mening. Universum skrivs av en Gud som gillar bra historier och som verkar genom den pågående evolutionen. Världen skapas fortfarande, kosmos är en oavslutad process, ett ofullbordat drama.

6. OVISSHETEN OCH LIVETS MENING

En förklaring till många troendes motvilja mot och rädsla för biologiska förklaringar kan vara att de tror att ett ”gudlöst” samhälle är ett samhälle i fördärv, där våld, anarki och respektlöshet breder ut sig. En förklaring till många biologers skepsis gentemot religion kan vara att denna kommit att förknippas med ytlig bokstavstro, konventionell likriktning och pseudovetenskapliga design-teorier, eller kanske i vissa fall med en alltför naiv barnatro eller allmänt flum.

Båda dessa grupper har fel såtillvida att de tror att vissa fakta oundvikligen leder till vissa värdemässiga konsekvenser. De har också fel då de tror att religionen respektive vetenskapen kan ge fullständiga svar på livets alla frågor. Den religiösa kan inte förlita sig enbart på övernaturliga väsen och heliga skrifter. Den vetenskapliga forskaren måste bygga på åtminstone *ett* utomvetenskapligt påstående för att forma en heltäckande livsåskådning. *Endast* ET räcker alltså inte för att avskaffa Gud eller göra livet meningslöst. Det borde vara trösterikt för den religiösa, och mana till ödmjukhet hos forskaren.

Huruvida Gud finns eller inte kan vi aldrig veta, inte heller huruvida livet verkligen har någon högre mening. Dock är evolutionsteorin inte något hot mot dessa tankar, eftersom den inte har något att säga om saken!

LITTERATUR

- Bergström, Lars. 2004. *Döden, livet och verkligheten*. Stockholm: Thales.
- Bråkenhielm, Carl Reinhold och Fagerström, Torbjörn. 2005. *Gud & Darwin – känner de varandra?* Stockholm: Verbum.
- Darwin, Charles. 2005. *Om arternas uppkomst*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dawkins, Richard. 1996. *Livets flod. En modern darwinists syn på utvecklingen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dawkins, Richard. 1998. *Unweaving the Rainbow. Science, Delusion and the Appetite for Wonder*. New York: Houghton Mifflin.
- Dawkins, Richard. 2006. *The Blind Watchmaker*. London: Penguin Books.
- Dennett, Daniel. 1995. *Darwin's Dangerous Idea. Evolution and the Meanings of Life*. London: Penguin Books.
- Edman, Stefan. 2006. *Förundran, tankar om vår stund på jorden*. Stockholm: Verbum.
- Fagerström, Torbjörn. 1995. *Den skapande evolutionen. Om vad evolutionsteorin innebär – och inte innebär*. Lund: Scandinavian University Press.
- Gould, Stephen Jay. 1981. *Alltsedan Darwin. Tankar kring evolutionen*. Stockholm: Alba.
- Gärdenfors, Peter. 2006. *Den meningssökande människan*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Haight, John F. 2003. *Deeper Than Darwin. The Prospect for Religion in the Age of Evolution*. Cambridge, Mass: Westview Press.
- Holmberg, Martin. 1994. *Narrative, Transcendence & Meaning. An Essay on the Question about the Meaning of Life*. *Studia Philosophiae Religiones* 16, Uppsala.
- Jonsson, Kjell. 1997. *Harmoni eller konflikt? Förhållandet vetenskap–religion*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Monod, Jacques. 1972. *Slump och nödvändighet. Om den moderna biologins naturfilosofi*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Pinker, Steven. 2006. *Ett oskrivet blad och andra myter om människans natur*. Stockholm: Natur och Kultur.

- Stenmark, Mikael. 2004. *How to Relate Science and Religion. A Multidimensional Model*. Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Uddenberg, Nils. 1993. *Ett djur bland andra? Biologin och människans uppfattning av sin plats i naturen*. Nora: Nya Doxa.
- Uddenberg, Nils. 1998. *Arvsdygden. Biologisk utveckling och mänsklig gemenskap*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Wilson, Edward O. 1978. *On Human Nature*. Cambridge, Mass och London: Harvard University Press.

Jag har även använt mig av enkätsvaren i ett pågående forskningsprojekt vid Teologiska institutionen vid Uppsala universitet: *Biologi och livsåskådning*. Projektet leds av Carl Reinhold Bråkenhielm och Mikael Stenmark.

Jag har haft stor hjälp av kapitlet *Livets mening*, som ingår i ett bokmanus under arbete av Björn Eriksson vid Filosofiska institutionen vid Stockholms universitet.